

SANTIAGO DE COMPOSTELA
Lavacolla
Arca
Arzúa
Melide
Palas de Rei
Portomarín
Ferreiros
Barbadelo
Sarria
Triacastela
Liñares
Cebreiro

Herrerías
Trabadelo
Villafranca del Bierzo
Ponferrada
Molinaseca
Foncebadón
Rabanal del Camino
Astorga
Hospital de Orbigo
LEÓN
Mansilla de las Mulas
Sahagún
Carrión de los Condes

Villarcazar de Sirga
Frómista
Ito del Castillo
Castrojeriz
Hornillos del Camino
Tardajos
BURGOS
Atapuerca
San Juan de Ortega
Montes de Oca
Villafranca
Belorado

Mallén
Borja
Gallur
Luceni
Alcalá de Ebro
Cabañas de Ebro
Alagón
Torres de Berrellén
Sobraduel
Utebo
Monzalbarba
ZARAGOZA
La Cartuja Baja
El Burgo de Ebro
Fuentes de Ebro
Quinto
Gelsa
Velilla de Ebro
Alforque
Cinco Olivas
Alborge
Monasterio de Rueda
Sástago
Escatrón
Chiprana
Caspe
Fabara

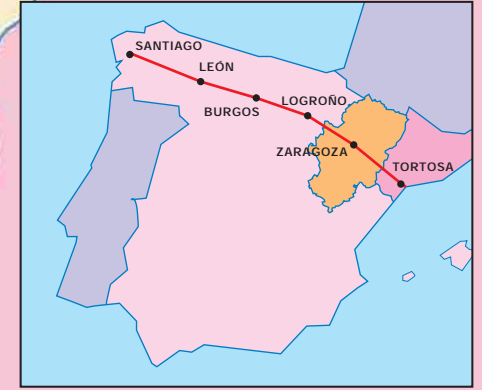
Grañón
Redecilla del Camino
Sto. Domingo de la Calzada
Nájera
Navarrete
LOGROÑO
Agoncillo
Arrubal
Alcanadre
Calahorra
Rincón de Soto
Alfaro

Castejón
TUDELA
El Bocal
Ribaforada
Cortes

Tarragona
La Selva del Camp
L'Albiol
Vilaplana (La Mussara)
Prades
Ulldemolins
Tortosa
Roquetes
Jesús
Aldover
Xerta
Gandesa
Vilalba dels Arcs
Batea

CAM DE SANT JAUME DE L'EBRE A L'ARAGÓ I CATALUNYA

Textes: Belén Boloqui i Patronat de Turisme de la Diputació de Tarragona
Fotografies: Belén Boloqui, Joan Alberich i Arxiu Patronat de Turisme D.P.Z.
Coordinació: Tatiana Facius
Disseny Gràfic: Resón Publicidad
Edició: Patronat de Turisme de la Diputació de Saragossa
Impressió: INO Reproducciones
Dipòsit Legal: Z-1488/2004

MEQUINENZA (Abierta todo el año)

Pza. Ayuntamiento, 5 • 974 46 41 36 • mequinza@dpz.es

CASPE (Abierta todo el año)

Pza. de España, 1 • 976 63 65 33 • caspetur@encomix.es

ZARAGOZA (Abiertas todo el año)

- Pza. de Sas, 7 (S.I.P.A.) • 976 29 84 38
 - Pza. del Pilar s/n. • 976 20 12 00 • ofiturismopilar@ayto-zaragoza.es
 - Coso 44 • 976 21 20 32 • turismo@dpz.es
 - Avda. Clavé s/n. Estación Renfe • 976 43 88 29
 ofiturismorenfes@ayto-zaragoza.es
 - Torreón de la Zuda (Glorieta Pío XII, s/n) • 976 39 35 37
 ofiturismozuda@ayto-zaragoza.es

GALLUR (Abierta sólo en verano)

Ctra. Zaragoza-Pamplona, N-232 • 976 86 40 73

BORJA (Abierta todo el año)

Pza. de España, 1 • 976 85 20 01 • borja@dpz.es

TARRAGONA Patronat Municipal de TurismeC/ Major, 39 - 43003 • Tel. 977 250 795 - Fax 977 245 507
turisme.tgna@altanet.org**CONSTANTI** Ajuntament de ConstantíC/ Major, 27 - 43120 • Tel. 977 520 521 - Fax 977 521 121
aj.constanti@altanet.org**LA SELVA DEL CAMP** Ajuntament de la Selva del CampPlaça Major, 5 - 43470 • Tel. 977 844 007 - Fax 977 844 714
aj.selva@altanet.org**PRADES** Oficina Municipal de TurismePlaça Major 2, baixos - 43364 • Tel. 977 868 302 - Fax 977 868 197
aj.prades@tinet.fut.es**ULLDEMOLINS** Patronat de Cultura i TurismeC/ Saltadora, 26 - 43363 • Tel. 977 561 578 - Fax 977 561 583
aj.ulldemolins@altanet.org**TORTOSA** IMACTPasseig de Ribera, 11 - 43500 • Tel. 977 510 144 - Fax 977 510 816
imac.turisme@tortosa.altanet.org**ROQUETES** Ajuntament de RoquetesC/ Canal, 11 - 43520 • Tel. 977 501 511 - Fax 977 500 524
aj.roquetes@altanet.org**JESÚS** Ajuntament de Jesus i Maria

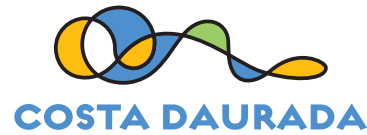
Ctra. a Roquetes, 1 - 43590 • Tel. 977 500 735 - Fax 977 503 352

ALDOVER Ajuntament d'Aldover

Plaça de l'Església, 3 - 43591 • Tel. 977 473 202 - Fax 977 473 202

XERTA Ajuntament de Xerta

Plaça d'Espanya, 13 - 43592 • Tel. 977 473 005 - Fax 977 473 014

GANDESA Of. Comarcal de Turisme de la Terra AltaC/ Bassa d'en Gaire, 1 - 43780 • Tel. 977 420 018 - Fax 977 420 395
rrius@terra-alta.altanet.org**BATEA** Ajuntament de BateaPlaça de Catalunya, 1 - 43786 • Tel. 977 430 003 - Fax 977 430 350
aj.batea@altanet.org

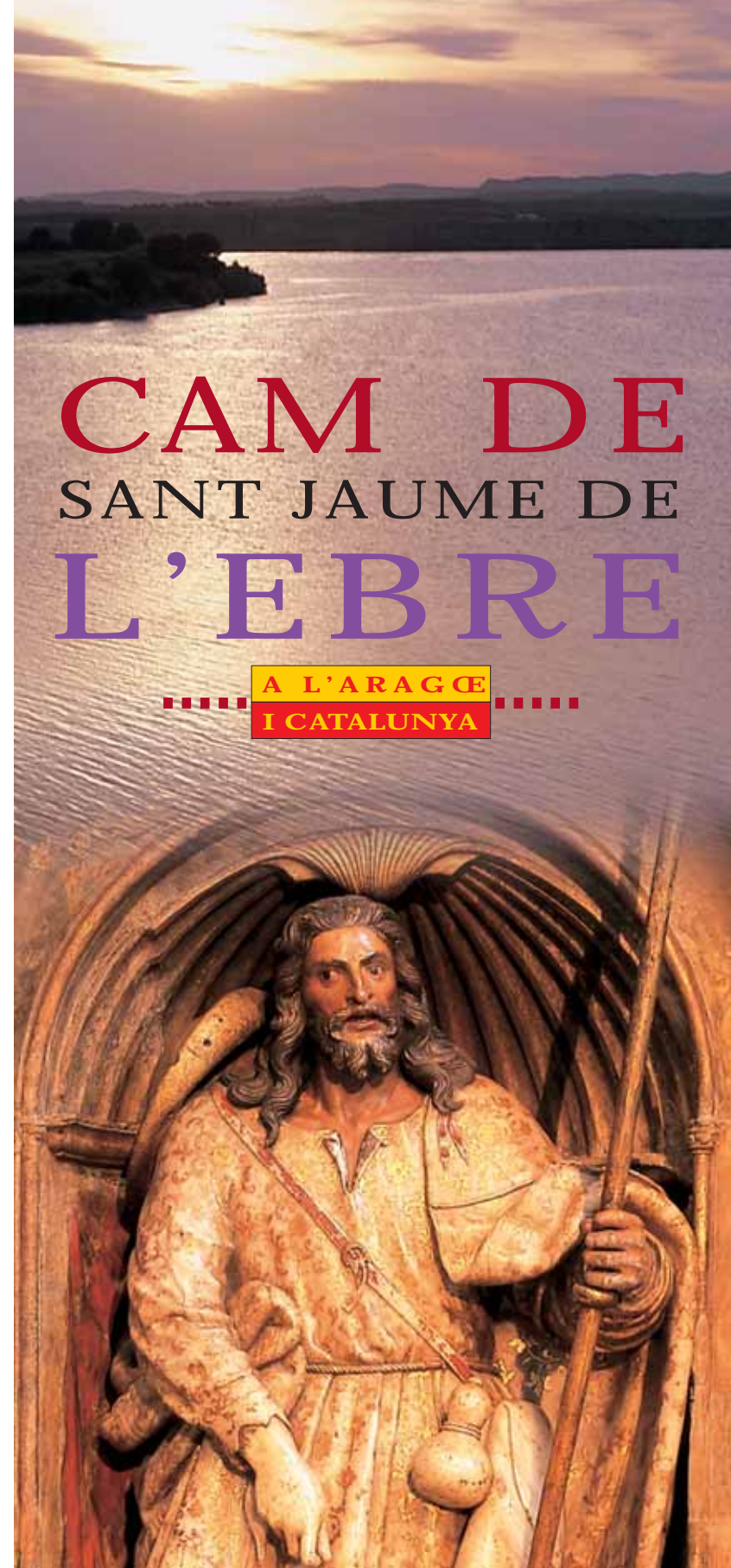
PATRONAT DE TURISME
DE LA DIPUTACIÓ DE TARRAGONA

T I U T C I
T G N E

DIPUTACION D ZARAGOZA

CAM DE SANT JAUME DE L'EBRE

A L'ARAGÓ
I CATALUNYA

- Camino Jacobeo del Ebro
- GR 65-5
- Alojamiento hotelero, entendiéndose como tal tanto hoteles como hostales.
- Vivienda de turismo rural.
- Camping
- Albergue

El Camí de Sant Jaume va ser una ruta destacada que van utilitzar molts devots procedents del Mediterrani en el pelegrinatge cap a Santiago de Compostel·la. L'esforç i la coordinació de diferents col·lectius ha permès la recuperació i revitalització d'aquesta via, jalonada d'història, de llegendes i d'exemples destacats d'art i d'arquitectura.

Les províncies germanes de Tarragona i Saragossa afegeixen aquest element d'unió com un més dels que tradicionalment han compartit al llarg de la història; i les diputacions provincials, a través dels corresponents patronats de turisme, han volgut plasmar-ho expressament.

La reedició i actualització d'aquesta guia permetrà que tots els interessats en el Camí de Sant Jaume coneguin més bé totes les possibilitats que ofereix aquesta ruta, que supera l'àmbit turístic social en passar per les localitats de totes dues províncies resseguint el curs del riu Ebre. La bellesa del paisatge natural, els punts d'interès artístic i la localització dels establiments on pernoctar, completen aquest pràctic manual.

Javier Lambán Montañés
 President de l'Excma. Diputación de Zaragoza

Si hi ha un tret que és especialment característic del Camí de Sant Jaume és la seva capacitat d'unir l'esperit religiós i cultural de diferents pobles i comunitats. La peregrinació convida a compartir i a la reflexió, i el Camí de Sant Jaume permet fer-ho a través del coneixement de la diversitat de diferents territoris de l'estat espanyol.

Des de la Costa Daurada hi ha dues vies d'accés al Camí de Sant Jaume aragonès, una al nord, que passa per Tarragona i Ulldemolins, i una al sud, des del Delta de l'Ebre a Batea. Aquestes dues vies transcorren per indrets de la Costa Daurada diferenciats, que són una mostra de la seva riquesa paisatgística.

Aquesta guia, a banda de ser una eina útil per tot aquell que realitzi el Camí de Sant Jaume, té un tret diferencial, i és el fet de néixer de la mà d'organismes aragonesos i tarragonins, aportant informació privilegiada, que procedeix del coneixement en primera persona dels dos territoris.

La Costa Daurada i Aragó mantenen una bona relació, una relació que s'ha vist reforçada darrerament, i una excel·lent mostra n'és l'edició d'aquesta guia. Restem amb la il·lusió de mantenir futures accions de col·laboració, que sens dubte seran profitoses per l'activitat turística i el coneixement mutu dels dos territoris.

Joan Aregio Navarro
President de la Diputació de Tarragona

Belén Boloqui, abril de 2004

El Camí de Sant Jaume és un treball col·lectiu de diversos anys relacionat amb la recuperació d'una antiga via de pelegrinatge per la vall de l'Ebre: Tortosa-Gandesa-Casp-Saragossa-Tudela-Alfaro-Calahorra i Logronyo. L'Asociación del Camino Jacobeo del Ebro i l'Asociación de Amigos del Camino de Santiago han seleccionat i marcat el tram aragonès partint de dos punts: Favara i Mequinensa, en la frontera amb la Comunitat Autònoma de Catalunya, fins arribar a Mallén, al costat de la Comunitat Foral de Navarra. Altres col·lectius estan fent una feina anàloga a Catalunya, Navarra i La Rioja, de tal manera que en un termini raonable de temps tindrem unificada una Guia del Camí de Sant Jaume de l'Ebre.

Situada a meitat de camí entre Tortosa i Logronyo, la ciutat de Saragossa va gaudir en aquest pelegrinatge d'un lloc rellevant i durant segles va acollir el pelegrí a la seva Col·legiata Santuari de la Verge del Pilar (en l'Alta i la Baixa Edat Mitjana coneguda com a església de Santa María), lloc entranyable a la vora del riu Ebre. Segons una tradició molt antiga, en aquest espai riberenc la Verge es va aparèixer en carn mortal a l'apòstol Jaume i als Set Convertits, els sants Barons Torcuato de Calataiud, Indaleci de Casp, Cecili i Segundo de Saragossa, Eufrasio de Sariñena, Iscio o Isicio de Torrijos i Tesifón de Tauste, avui dia presents en magnífiques escultures de marbre de Carrara al Mur dels Altars, totes elles pròximes a la imatge de la Verge del Pilar i el seu pilar de jaspi. A mitjan segle XVIII l'arquitecte madrileny Ventura Rodríguez va tenir la genialitat de projectar en marbre i bronze la representació de la Vinguda de la Verge, que va materialitzar l'escultor aragonès José Ramírez de Arellano i que artísticament avala la tradició mil·lenària. Avui dia, la Santa Capilla continua sent un espai multitudinari d'acollida de devoció.

ELS CAMINS A L'ANTIGUITAT

Els camins que s'han senyalitzat per a la ruta compostel·lana gairebé sempre són de terra, i en alguns moments coincideixen amb algun tram d'antigues calçades romanes i també amb camins medievals. Citaré les restes amb marques de roderes de carros en el tram Nonasp-Favara, per l'antic camí cap a Batea, a la vora del riu d'Algars, i en el de Favara-Casp, que transcorre per la Serra de Casp i Val de Favara amb unes vistes impressionants de la vall de l'Ebre i unes restes de roderes situades sobre un antic paleocanal, igual que passa entrant a Casp; tot plegat d'un interès geològic molt alt. Més restes de camins antics se situen en l'etapa Chiprana-Escatrón, a la sortida de Chiprana i a pocs quilòmetres després de la llacuna endorreica de La Salada, d'un elevat valor ecològic. La cartografia antiga cita aquest camí de Saragossa-Tortosa amb el nom de Camí de Tortosa o dels Catalans. El traçat de la segona part del recorregut, de Saragossa a Mallén, coincideix en el seu esperit amb el Camí Reial Saragossa-Pamplona, ja recorregut en el conegut text de Pedro Villuga "Repertorio de todos los Caminos por España" (1546).

BASES DOCUMENTALS

Avui dia es pot afirmar que va existir el Camí de Sant Jaume, ja que s'hi van donar els requisits imprescindibles perquè prosperés una tradició pelegrina compostel·lana:

1. Extraordinària antiguitat del culte a Santa Maria a Saragossa, ja documentat a mitjan segle ix. No és possible precisar quan es vincula aquesta devoció a sant Jaume, però és factible plantejar-ho com anterior a la reconquesta cristiana de Saragossa l'any 1118. L'existència d'una Columna Sagrada sobre la qual recolza la talla de la Verge del Pilar s'ha de relacionar en els orígens remots de cultes amb tradicions seculares indígenes, possiblement iberes, com a arbre de vida, ja que és sabut que els primers anys del cristianisme l'església no va tenir cap inconvenient a assimilar aquests símbols pagans. En qualsevol cas, la Verge del Pilar, la seva Columna i sant Jaume són reflex d'una devoció popular ancestral molt antiga, singularment mantinguda al llarg dels segles fins avui dia.

2. Existència d'un importantíssim culte religiós mariano compostel·là a Saragossa i al Camí de l'Ebre, l'expressió més extraordinària del qual es troba en la iconografia del mateix temple de la Verge del Pilar de Saragossa, expressió sublim de la importància dels diversos itineraris que arribaven a la ciutat: Mur dels Altars de marbre de la Santa Capilla, obra del barroc acadèmic on es narra plàsticament el miracle de la Vinguda; gergues gòtiques de la Sagristia Major (de finals del segle xv) i iconografia de l'orde de sant Jaume del retaule major dedicat a l'Assumpció de la Verge amb dues figures de mida natural del sant Jaume pelegrí, extraordinària obra en alabastre de Damià Forment de principis del segle xvi. Tampoc no és exagerat afirmar que són gairebé infinites les imatges que a la vall de l'Ebre, i a l'Aragó, vinculen iconogràficament la Verge del Pilar amb l'apòstol sant Jaume, moltes vegades acompanyats dels Barons Apostòlics o de cors d'àngels.

3. Hi ha importants llistats de pelegrins amb salconduits documentats i publicats per Vielliard, Altisent i Esparza per als segles xiv, xv i xvii, pelegrins a Saragossa d'anada o de tornada cap a Santiago de Compostel·la. Citaré Domenico Laffi, que va pelegrinar diverses vegades a Santiago de Compostel·la (1666-1670 i 1673), i Jacomo Antonio Naia, que, en el seu viatge cap a Santiago, va recórrer el camí català (per Barcelona) i, en conseqüència, va seguir una bona part del Camí de Sant Jaume (1717-1718). Tots dos ens han deixat unes guies interessants. Com a cita suggeridora citaré Cervantes, autor que a El Quijote descriu que en les proximitats de l'"Ínsula Barataria" en el Camí Reial cap a Navarra, a prop d'Alcalà d'Ebre el seu escuder Sancho "vio que por el camino por donde él iba venían seis peregrinos con sus bordones" (Segona Part, cap. LIV). Eren cinc alemanys de la ciutat d'Augusta -Baviera- i el morisc Ricote, antic veí de Sancho, descrivia els enormes beneficis dels seus companys alemanys en les seves anuals rutes compostel·lanes: "juntéme con estos peregrinos [aclaria l'exmorisc] que tienen por costumbre de venir a España muchos de ellos cada año, a visitar los santuarios della..." (idem).

4. A l'Aragó hi va haver una xarxa hospitalària interessant que s'ha de relacionar amb l'acollida als pobres, pelegrins i "pelegrins a Santiago". Saragossa en l'Edat Mitjana comptava amb els hospitals de pelegrins següents: l'Hospital de **Santa Maria** (de mitjan xii); el de Pelegrins de la Seo (fundat l'any 1152); San Pablo (1149); Santa Elena (relacionada la seva fundació amb el segle iv), lloc anomenat del Carme (1466) i de Santa Justa i Rufina en el segle xvii; Santa Marta (1315) "amb 12 llits per a pelegrins que passaran per Saragossa camí de Compostel·la i, en cas que no n'hi hagi, per a tota classe de pobres"; el del Santa Maria del Conde de Luna (1358) i el del Portillo (1450). A aquests, s'hi hauria d'afegir l'Hospital de N^a S^a de Gracia (1425), que acollia malalts, i el de San Lázaro per a leprosos, fundat a finals del segle xii.
5. La devoció a Santa Maria-Verge del Pilar va comptar amb la decidida protecció de papes i reis que en van exaltar i promocionar el culte al llarg de vuit segles. Citaré el rei aragonès Sancho Ramírez i la seva protecció al culte a sant Indaleci amb el trasllat a San Juan de la Peña de les restes dels seus ossos-reliquia (1084). Posteriorment, a la vall de l'Ebre, es reivindicà el natalici del sant i Casp manté la tradició secular del seu natalici al barri de la Muela.

Gran benefactor del Camí de Sant Jaume, el Papa Calixt II (1119-1124), autor del Llibre Segon del conegut Codex Calixtinus, relatiu als miracles fets per l'apòstol sant Jaume. Precisament Calixt II va situar el primer dels miracles de sant Jaume a Saragossa amb gestes relacionades amb Carlemany. El primer pelegrí de Saragossa, reconquistada el 1118, va ser el cardenal Boson, llegat de Calixt II, de pas cap a la ciutat compostel·lana el 1121.

A principis del segle xiii, l'any 1227, el rei Jaume I acollia sota la seva protecció i pau "els camins, les carreteres públiques, pelegrins, mercaders i caminants i tots els que van i vénen amb totes les seves pertinences i coses nobles i immobles i movents per elles mateixes". Els últims anys del segle xiii es va donar un suport decidit al culte marià i compostel·là a la Col·legiata de Santa Maria la Mayor-Verge del Pilar. En primer lloc, comptem amb la butlla del Papa Bonifaci VIII, del 12 de juny de 1296, que concedia indulgències a qui visités l'església de Santa Maria la Mayor [Verge del Pilar] durant les festivitats i vuitades en honor de la Verge, l'Esperit Sant, l'arcàngel sant Miquel, sant Jaume el Major, sant Cristòfor Màrtir i sant Martí, bisbe de Tours, cultes tots ells amb altars vinculats a la devoció a sant Jaume. És important aclarir que aquesta butlla documenta que sant Jaume el Major tenia altar a Santa Maria de Saragossa l'any 1296. En segon lloc, és conegut el còdex annex al text de "Moralia in Job" de sant Gregori Magne de l'Arxiu del Pilar que va descriure per primera vegada, a finals del segle xiii, la Vinguda de la Verge a Saragossa i la seva Aparició en Carn Mortal a sant Jaume, a la vora de l'Ebre. El culte a Maria i a sant Jaume estava assegurat a Saragossa a partir d'aquests anys. Un tercer document important que avala el pelegrinatge marià i compostel·là en el seu pas per Saragossa està datat el 4 de juny de 1299 i posa els pelegrins del Pilar de Saragossa sota la protecció dels Jurats de la ciutat. El text informa que els pelegrins, o romeus, que anessin al Pilar amb salconduit, se'ls protegia de robatoris i espolis en els camins del terme municipal saragossà, és a dir, durant la seva estada a la ciutat, en l'anada o en la tornada, i entén que això comprèn el Camí cap a Santiago. És imprescindible destacar, per l'abast del tema que ens ocupa, que en l'esmentat pergami se cita per primera vegada la Colegiata-Santuario de Santa Maria com a església de Santa Maria del Pilar. Una altra butlla demostrativa del culte mariano compostel·là va ser despatxada un segle més tard a Avinyó (Provença, França) pel Papa aragonès Benedit XIII, el Papa Lluna, el 28 de juny de 1399, en reconèixer expressament gràcies especials als que visitin "la capella de la Benaventurada Verge Maria del Pilar, vulgarment

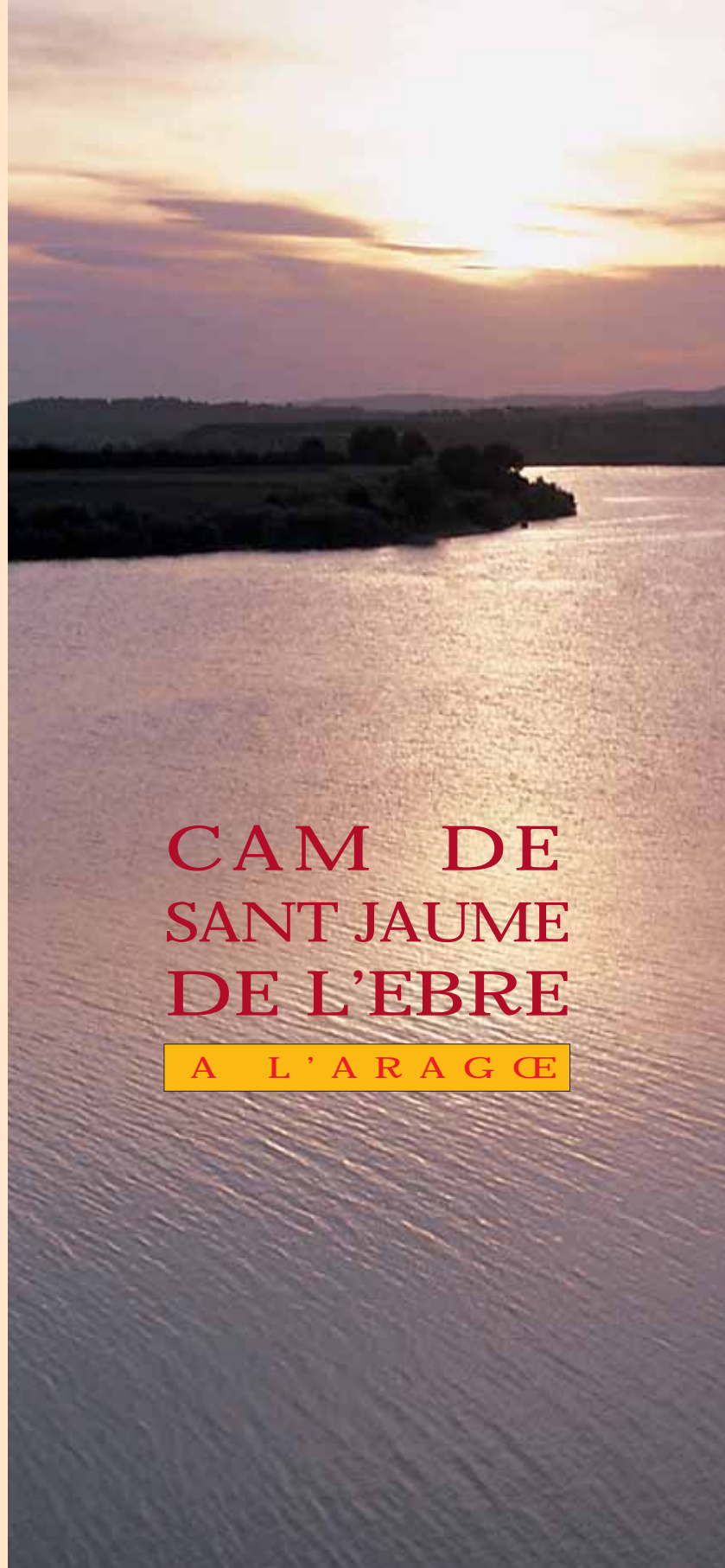
coneguda d'aquesta manera, i construïda al claustre de l'Església Col·legial de Santa María la Mayor". En aquesta línia de protecció al culte a sant Jaume també s'hauria de tenir en compte un text de les Corts de Tarazona de 1414 segons el qual es protegia els pelegrins documentats perquè no paguessin impostos al seu pas per l'Aragó. Joan II i el seu fill Ferran el Catòlic van ser impulsors de la devoció a la Verge del Pilar i a sant Jaume i, a aquest culte, van estar-hi units dos grans esdeveniments històrics que van tenir lloc l'any 1492, és a dir, l'any de la conquesta de Granada i del descobriment d'Amèrica. L'entrada a Granada el 2 de gener de 1492 és exactament la data en què s'ha celebrat des de temps immemorials l'Aparició de la Verge a sant Jaume, a Saragossa, i el 12 d'octubre, data oficial del descobriment d'Amèrica per Cristòfor Colom, s'ajusta a la data en què l'església del Pilar de Saragossa commemorava històricament la Festa de la Dedicació del Temple de la Verge del Pilar, en l'origen un petit temple o caseta, que segons la tradició va fer construir sant Jaume en honor a la Verge. Actualment totes dues dates es continuen celebrant amb solemnitat en aquesta església de Saragossa, inclosa la del 25 de juliol, festivitat de sant Jaume. També és interessant assenyalar que l'any 1205 la catedral de San Salvador de Saragossa celebrava la devoció de l'apòstol amb una festa de dues capes, i el 29 de maig de 1471 va passar a ser de gran solemnitat, com expressen els cartularis de San Salvador de Saragossa: "Perquè un patró tan insigne de les Espanyes sigui lloat pels fidels durant vuit dies, ja que va fundar la primera església de la ciutat de Saragossa i s'estableix com a solemnitat de sis capes".

6. Hi ha testimonis de persones que van viure de joves a la vall de l'Ebre i que encara recorden el pas de pelegrins ("tresors vivents" de Monzalbarba, Sobradriel i Alagón).

CAM DE SANT JAUME DE L'EBRE

A L'ARAGÓ

LA F...RTIL VALL DE L'EBRE AL LLARG DELS SEGLES

El riu Ebre és l'eix vertebrador de qualsevol recorregut del nostre Camí, antigament un riu cabalós, però que avui dia *no ho és gaire a causa de la política hidràulica. Destaca al marge esquerre el seu afluent, el riu Segre, convertit en pantà en la seva desembocadura, al costat del poble de Mequinensa, i el Gállego, que desemboca a Saragossa. Al marge dret destaca el riu Jalón, que arriba a l'Ebre amb cabal desigual aigua amunt de Saragossa, davant de l'històric faralló del Castellar. La resta d'afluents, el Matarranya, el Guadalope, el Regallo, el Martín i d'altres, són rius mediterranis amb poc cabal en el seu curs normal i amb lleres exhaustes en èpoques estivals.

La vall de l'Ebre ha estat l'expressió patent de l'ús de l'aprofitament de l'aigua, no sempre de la de l'Ebre tal com es podria pensar a primera vista; clapa verda i paisatge estepari que l'envolta amb colors grisos, marrons i ocres. Això no obstant, els dos ecosistemes formen una vista de gran interès pel seu elevat valor natural, cultural, ecològic i social. De valor excepcional és el paratge dels Monegres del sud (Ribera Baixa de l'Ebre), declarat Lloc d'interès Comunitari (LIC), i els galatxos formats pel riu Ebre a Burgo de Ebro i a la Cartuja Baja (marge dret), l'Alfranca de Pastriz (marge esquerre del riu)

i aigua amunt de Saragossa, el Galacho de Juslibol. Formen part de la Xarxa Natural 2000 i són Zones Especials de Protecció d'Aus.

LA RUTA

A la vall de l'Ebre hi va haver dues rutes principals de pelegrinatge compostel·là que s'han mantingut actives durant molts segles: el Camí de Sant Jaume de l'Ebre i el "Camí Català" (Camí de sant Jaume), procedent de la frontera amb França, via Barcelona i Montserrat, que va ser el recorregut que van seguir molts italians i francesos de l'àmbit mediterrani.

El Camí de Sant Jaume de l'Ebre és la ruta del riu pròpiament dit en les seves dues versions, una, la del curs fluvial navegable, sens dubte vigent almenys durant tota l'Edat Mitjana, i l'altra, la via terrestre, la del Camí de Tortosa a Saragossa per Gandesa-Favara-Casp-Sástago-Gelsa-Quinto-Fuentes d'Ebre i Saragossa, i des d'aquí s'unia amb el Camí Català per recórrer Alagón, Cabañas, Luceni, Mallén, Tudela, Alfaro, Calahorra i Logronyo. Aquesta ruta està relacionada amb el transport marítim del Mediterrani, especialment des dels ports d'Itàlia i Balears cap als Alfacs i Tarragona. En quilòmetres aproximats la ruta comprèn 90 km a Catalunya, 187 km a l'Aragó; 24 km a Navarra i 99 km a la Rioja.

Comarca del Baix Cinca i Casp

En aquesta zona s'han senyalitzat dues vies que recullen l'esperit de la tradició pelegrina antiga:

- **Favara, Casp.** Des de Batea per Val d'Encuadret. Hi ha un gran cartell de senyalització que acomiada la ruta catalana en entrar a l'Aragó i

- **Mequinensa, Faió, Nonasp, Favara.** Territori amb encant a pesar de les profundes emprentes del front de la Batalla de l'Ebre i de la pèrdua d'identitat que va comportar la inundació dels seus pobles (Mequinensa-Faió). Terra de mines i de miners que fins a la construcció de la presa vivia del carbó i del seu transport amb els llaguts que navegaven per l'Ebre (transport). A les portes de Mequinensa, vocable d'arrel barbaresca, se situa la desembocadura dels rius Cinca i Segre, en un paratge natural de gran valor mediambiental.

Si per conquerir l'estratègic castell de Mequinensa, el rei aragonès Alfons I hi va anar amb la relíquia de la Santa Espina, la localitat continua conservant a la seva parròquia

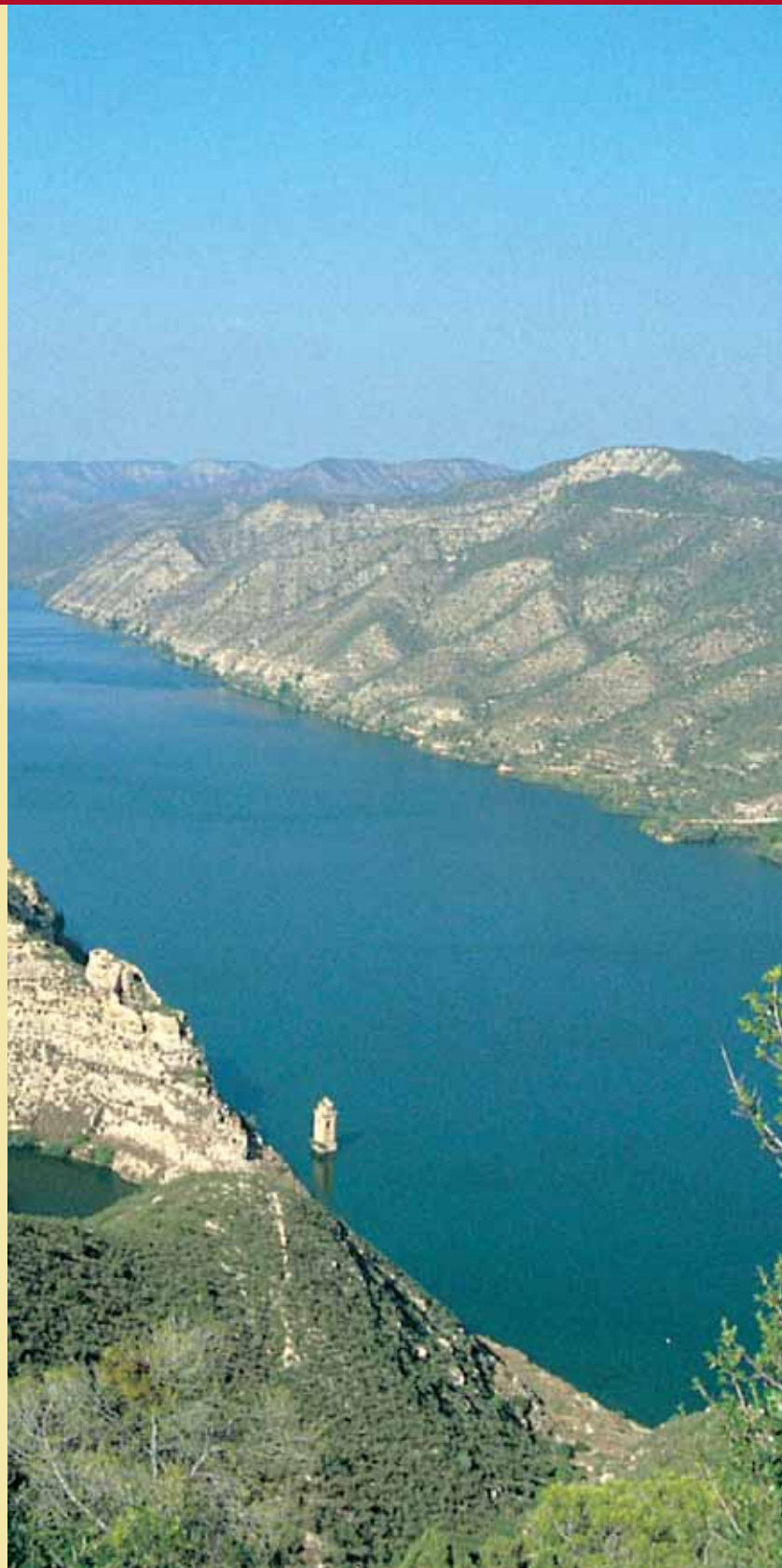
una Santa Espina i un interessant multireliquiari del segle xvi. L'important castell militar que va pertànyer als Montcada en l'època medieval va ser rehabilitat per Enher l'any 1960.

Faió ret culte a les seves ermites de la Verge del Pilar, amb una pintura mural moderna al·lusiva al miracle de la Vinguda de la Verge, i de sant Jordi. Inundat el seu cas antic per la presa de

Riba-roja, el modern poble de Faió és acollidor i té un traçat urbanístic interessant. A Faió desemboca el riu Matarranya, però no es pot veure a causa del pantà que el cobreix. Hi ha un recorregut interessant entre Faió i Nonasp i en els cingles de la conca del Matarranya es veuen importants colònies de voltors. Abans d'arribar a Nonasp trobem l'ermita de la N^a S^a de Dos Aguas, en la confluència dels rius Matarranya i Algars, en un deliciós paratge enjardinat que compta amb uns àlbers, ja rars de veure a Espanya. En l'antic castell de Nonasp, actual seu de l'Ajuntament, hi ha escuts de Templaris (segle xiii).

- **Favara, Casp.** S'hi arriba per l'antiga ruta romana de la serra de Casp i Val de **Favara**. Favara va comptar amb l'església fortalesa santjoanista, aleshores de l'orde de Calatrava. El seu mausoleu romà té un gran significat en el món clàssic i el seu casc antic és d'interès, però necessita una intervenció restauradora.

• **Casp, Chiprana, Escatrón.** A **Casp** destaca la Colegiata de Santa María la Mayor del Pilar, obra dels segles xii al xvi. Casp és coneguda perquè és batllia santjoanista, i al seu castell hi havia una capella dedicada a sant Jaume apòstol, si bé més tard aquest espai es va integrar a la Colegiata. Un important personatge hospitalari va ser la figura de D. Juan Fernández de Heredia, gran mestre de l'orde, personatge clau a Avinyó (França) al voltant del papa aragonès Benedicte III (el Papa Lluna). La ciutat de Casp sempre estarà vinculada al famós "Compromís de Casp" de 1412, circumstància en què la Corona d'Aragó es jugava la supervivència. A Casp es conserva un preciós calze gòtic, el Calze del Compromís, obra delicada del taller d'Avinyó. La ciutat va tenir una important colònia de jueus fins l'any 1492, i de mudèjars i moriscos fins que van ser expulsats el 1609-1610. A l'antic barri de la Muela situa la tradició compostel·lana el Callizo de la Infanzonía, on la fe popular manté que va néixer sant Indaleci, un dels barons als quals es va aparèixer la Verge del Pilar quan estava amb sant Jaume a Saragossa a la vora de l'Ebre. L'ermita barroca de sant Indaleci, molt a prop de la casa, n'avalua el culte.

Chiprana va estar regida per l'orde santjoanista i la seva església parroquial dedicada a sant Joan Baptista és un interessantíssim exemple d'arquitectura mudèjar del segle xv. Va mantenir hospital i refugi per als pobres transeünts que l'Ajuntament administrava des de temps immemorials.

• **Escatrón, Sástago (Monestir de Rueda), Alborge, Alforque, Velilla de Ebro, Gelsa i Quinto.**

Espai singular perquè el riu hi forma uns amplis meandres, unes corbes que donen singularitat al paisatge, i per l'urbanisme dels seus pobles. Conseqüentment, s'ha de travessar el riu quatre vegades (punts d'Escatrón, de Sástago, dos, i de Gelsa), i pel marge esquerre del riu Ebre es recorren uns 30 km passant pels pobles d'Alborge-Alforque-Velilla i Gelsa, en un recorregut que alterna la ribera i la plana amb uns sòls guixencs i un paisatge estepari que limita amb la comarca dels Monegres i d'aquí ve la importància de les pedreres d'alabastre de tota aquesta zona.

Escatrón va ser un important port fluvial fins al segle XIX. Compta, entre les seves joies, amb l'antic retaule major d'alabastre procedent del **Monestir de Rueda**. Travessem el riu i ens dirigim cap al Monestir de la Mare de Déu de Rueda, important monestir cistercenc de finals del segle XII que va ser fundació reial per afavorir la repoblació de la vall de l'Ebre. Fa anys que es restaura aquest complex monàstic i recentment s'ha rehabilitat l'antiga Casa Abacial i l'espai de l'edifici amb galeria renaixentista per utilitzar-ho com a hostatgeria.

Sástago va pertànyer fins al segle XIX al comte del mateix nom, una de les cases nobiliàries més importants i fortes de l'Aragó ("els rics homes"). Des de fa molts segles es ret culte a la Verge del Pilar, a la seva església parroquial i ermita, i a la N^a S^a de Montler, una ermita situada sobre un cingle que domina el meandre de l'Ebre i el casc urbà.

A la riba esquerra de l'Ebre passem per **Alborge**, una petita població que va pertànyer com a granja al monestir de Rueda, **Alforque**, el més modest dels pobles que recorrem ja que no arriba als 100 habitants, i **Velilla de Ebro**.

A les Eras de Velilla de Ebro se situa el Centre Monogràfic de la colònia Celsa-Velilla de Ebro, un important jaciment arqueològic romà que compta també amb un interessant museu. Velilla era famosa per "la campana" de l'ermita de San Nicolàs, que és un edifici barroc però que ha conservat el seu absis romànic.

De **Gelsa** destacaré els seus carrerons tortuosos d'influència andalusa. No deixi de recórrer el carrer Cubiertos, amb els seus bonics racons i, si continua endavant i gira a la dreta la plaça de l'Hospital, que no és cap plaça sinó carrer estret. A la plaça de l'església hi ha l'Ajuntament i a la dreta uns xalets que ocupen l'espai de l'antic convent de monges clarisses, dipositàries d'una relíquia de la Santa Espina, de molta devoció a la localitat. Ara la relíquia ha tornat definitivament al poble i el 10 de maig se'n celebra la festa.

Tornem a travessar el pont i ens situem al marge dret, en un paisatge de plana i estepa, característic en el llarg quilometratge que hem de recórrer fins a Mallén, on s'acaba el nostre recorregut aragonès per endinsar-nos a Navarra (Corts de Navarra).

A **Quinto** destaca a dalt de tot l'església mudèjar de N^a S^a de la Asunción del segle XV i als afores del poble, l'ermita de Matalamala i la de la N^a S^a de Bonastre ("Bon Astre"), devocions marianes situades estratègicament en relació amb l'antiga ruta de l'Ebre. L'antic Camí Reial travessava el casc urbà pel portal de sant Miquel, la plaça Vella i el carrer i el portal de sant Roc. Va mantenir hospital a partir del segle XV. Hi va haver unes termes reials fins el segle XX.

Comarca de Saragossa

• Saragossa, Monzalbarba, Utebo, Sobradiel, Torres de Berrellén i Alagón.

A mig quilòmetre de la sortida de Quinto es pot contemplar una bonica vista del curs del riu Ebre. Des d'aquí fins a Saragossa i durant gairebé tota la resta del camí fins a Mallén, contemplarem sovint el pas de l'Ebre amb el seu cabal i els seus paisatges de ribera. Els valors naturals del gran riu –encara temut per les seves crescudes imprevistes, el fa mereixedor de ser reconegut com a possible espai “Reserva de Biosfera”, pendent de declaració per la UNESCO: des dels meandres de l'Ebre Sástago-Alborge-Cinco Olivas-Alforque....Cabañas i Alcalá de Ebro fins a Tudela, passant pels impressionants escarpaments del Castellar, Sotos del Francés, Cantalobos i Ranillas i boscos de ribera i galatxos del Burgo de Ebro, la Cartuja Baja, Pastriz i Juslibol (aquests dos últims a la ribera esquerra).

Abans d'arribar a **Fuentes de Ebro**, al costat del camí de Sant Jaume, hi ha restes d'una antiga font que va ser intervinguda amb poc criteri restaurador (a 1.300 m. abans d'arribar al poble des de Quinto). A Fuentes no deixi de veure l'església parroquial, “un joier artístic” amb bones peces al seu interior. Arribant a **Burgo de Ebro** es comencen a veure els escarpaments que ha anat fent el

riu al costat de l'ermita de la N^a S^a de Zaragoza la Vieja, una de les devocions marianes més antigues de la zona, a més de la de N^a S^a de la Sagrada de Monzalbarba i la del Pilar de Saragossa. Travessarem l'encantador carrer Major i a uns quatre quilòmetres comencen les **reserves naturals del Galacho del Burgo i de la Cartuja Baja**, zones de l'antic curs del riu, actualment reserves naturals protegides per la Unió Europea. Hi ha cartells indicadors amb informació. No oblidis veure-les. A **la Cartuja** ens sorprèn l'antic poble enclavat en el que va ser l'espai d'un monestir fundat a mitjan segle xvii. L'església, tancada al culte, està esperant la restauració, incloses les seves interessants pintures acadèmiques de finals del segle xviii.

L'entrada a **Saragossa** es fa travessant l'antic escorxador i el riu Huerva, i des de la plaça de San Miguel es pot seguir l'antiga ruta, és a dir, el Coso Bajo, monestir del Sant Sepulcre i parròquia de San Nicolás en direcció cap a les catedrals de la Seo i del Pilar. De Saragossa només apuntaré que quan l'any 1118 Alfons I va reconquistar-la, l'església es va reorganitzar en els cultes titulars següents, alguns d'ells relacionats amb la tradició compostel·lana: església de Santa Maria d'origen almenys mossàrab (coneguda més tard com de la Verge del Pilar); catedral de San Salvador; església de Santiago; San Nicolás (1133); San Juan el Viejo (possiblement mossàrab) i de la Magdalena. L'església de les Santas Masas, extramurs de la ciutat, també era un centre de devoció important (actualment església de Santa Engracia). També és extraordinària per la seva abundància i importància la iconografia marianocompostel·lana del temple del Pilar. Des del segle xii hi va haver una important xarxa hospitalària relacionada amb el culte a Santa Maria i el pelegrinatge cap a Santiago de Compostel·la.

Sortint per la porta alta del temple del Pilar i un cop a la plaça, a uns 10 metres en direcció a l'eix longitudinal del temple, s'observarà la fletxa groga del camí de Sant Jaume. Des d'aquí us heu de dirigir a l'Ebre, però sense travessar l'avinguda, i sobrepasar el pont de Santiago. Resseguiu la ribera i a uns 500 metres entreu en un segon petit parc seguint les indicacions que us portaran fins a la mateixa ribera; abandoneu la ciutat per aquest camí i deixeu enrere el barri d'Almozara, el Soto de Ranillas i el Parc Esportiu Riu Ebre. Arribant a **Monzalbarba** no deixeu de visitar l'ermita de N^a S^a de la Sagrada, un bonic racó reflex d'una devoció mil·lenària. El caminant seguirà observant aquestes esglésies o torres d'estil mudèjar, maó aplantillat amb dibuixos geomètrics i, sovint, amb aplicacions de ceràmica. Van fer-les els mudèjars, és a dir, uns mestres d'obres descendents dels musulmans que es van quedar a l'Aragó a pesar de la conquesta cristiana. Monzalbarba conserva la torre mudèjar, però a pocs quilòmetres trobem la més famosa de la zona, la torre de l'església parroquial d'Utebo.

Molt característic del paisatge d'aquesta zona són les anomenades "torres", unes cases tradicionals de camp, n'hi ha d'antigues, i les tradicionals estructures de regatge i la seva xarxa de sèquies. És interessant observar en els barris i pobles de **Monzalbarba, Utebo, Sobradiel i Torres de Berrellén** fins a **Gallur** el sistema de sèquies (antics canals de regatge), encara una lliçó permanent, sàvia i pactada d'aprofitament col·lectiu d'aigua, de tradició musulmana.

Ribera Alta del Ebre

A **Sobradiel** l'església parroquial està dedicada a sant Jaume apòstol i al costat hi ha un bonic jardí davant de l'antic palau dels comtes de Sobradiel, avui seu de l'Ajuntament. **Alagón** és un lloc que compta amb importants dades documentades sobre els pelegrinatges, gràcies a la col·laboració amb Manuel Serrano, premi al concurs d'investigació sobre el Camí de Sant Jaume de l'Ebre (1998-1999). La localitat comptava a l'Edat Mitjana amb diversos hospitals i amb un alberg, i retia culte a la devoció a sant Jaume i a sant Joan Baptista. Compta amb una interessant taula flamenca de l'apòstol sant Jaume.

• Alagón, Cabañas, Alcalá de Ebro, Luceni.

Molt espectaculars pel seu emplaçament són els pobles de **Cabañas i Alcalá de Ebro**, situats al costat dels meandres de l'Ebre i que per aquest motiu han patit inundacions històriques; d'aquí ve la presència de "motas", o murs contenidors, per evitar l'entrada de l'aigua. Aquí Cervantes va situar l'"Insula Barataria", i Sancho, el seu governador. Al parc hi ha una escultura en bronze.

Uns quants quilòmetres més endavant, la població de **Luceni** es reconeix per les esveltes xemeneies de l'antiga sucraera, que encara conserva bonics edificis del complex fabril, si bé fa poc s'han enderrocat les naus de fabricació. Val la pena conservar-los. Modesta en aparença, l'església parroquial presideix una apartada plaça amb una font antiga, i alberga com a retaule major una autèntica joia amb relleus i escenes de la segona meitat del segle xv. Per **Gallur** passa el Canal Imperial de l'Aragó, obra de la Il·lustració que ha estat catalogada com a Bé d'Interès Cultural, i Ramón de Pignatelli, el director del pla, mereixeria un monument a cada poble com a homenatge a la seva tenacitat i clarividència. És evident que el canal ha donat molts diners a l'agricultura de la vall de l'Ebre, des de Tudela fins a Fuentes de Ebro. Hi ha unes boniques vistes des del mirador de l'església parroquial de Sant Pedro, un barri que conserva un cert encant.

Campo de Borja

Mallén va ser un enclavament celtiber i romà, i allà s'hi va establir una "mansión", o parada a la Via de Tarraco a Asturica, i per Mallén passava l'antic camí de carro cap a Navarra. Va ser comanda i batllia de l'orde dels hospitalers de sant Joan (del segle xii al xix). Va ser poblada per mossàrabs i l'església parroquial de N^a S^a de los Àngeles respon a tres etapes constructives: romànica (meitat del segle xii), gòtica (segle xiii) i tardobarroca (segona meitat del segle xviii). L'església va mantenir fins al segle xvi una capella dedicada a sant Jaume. Té una important ermita dedicada a la Verge del Puy que es relaciona amb l'antiga devoció d'El Puy a Velay, a l'Alvèrnia (França), un dels centres de pelegrinatge marians més antics del país veí. Va mantenir dos hospitals, un fundat per Pedro Forner el 1424, i el de Santa Maria, que es va refondre amb el primer el 1594.

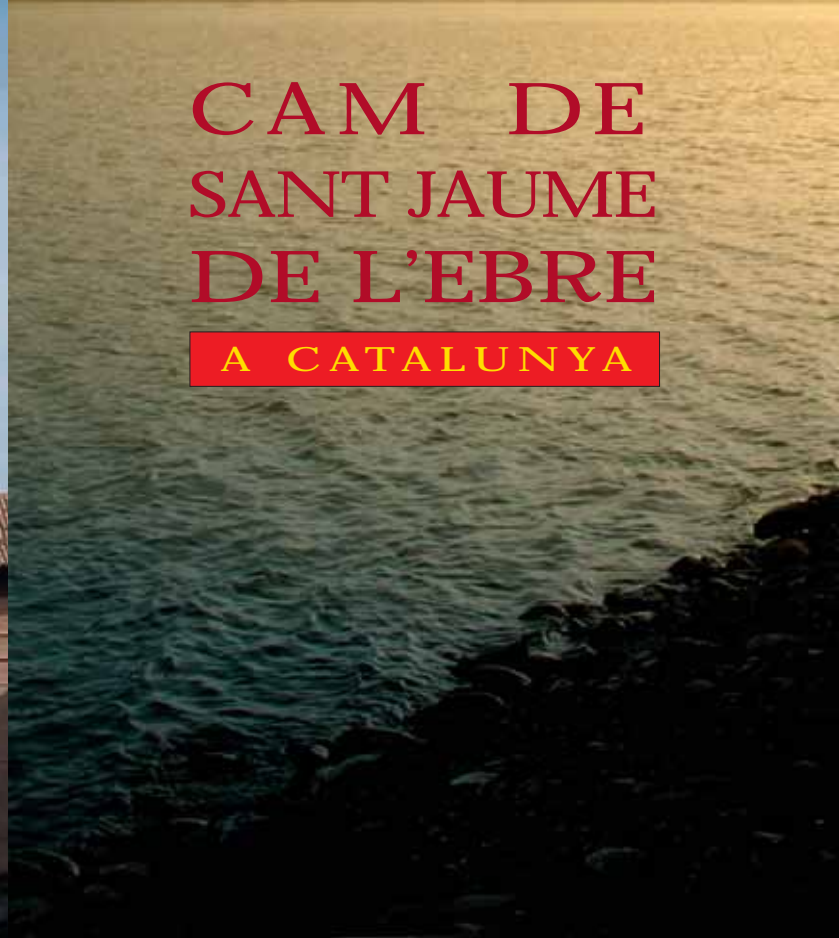

Finalment, la ciutat **Borja** afegida aquí com a apèndix del nostre Camí de Sant Jaume de l'Ebre per ser nus de comunicació entre la vall de l'Ebre, per Mallén, i les terres sorianes, sens dubte via compostel·lana de pelegrinatge al llarg dels segles. De Borja, ciutat d'Interès Monumental, destacaré dos centres hospitalaris, l'antic hospital del Sancti Spiritus del segle xvi i l'Hospital dels Pelegrins, que apareix citat per primera vegada el 1739. Recentment, impulsat per l'Ajuntament i pel Centre d'Estudis Borgians, l'hospital del Sancti Spiritus s'ha transformat en el Museu de la Colegiata de Borja, però ja el 1868 la seva funció havia estat traslladada al convent dels Caputxins, on encara subsisteix. L'Hospital de Pelegrins estava emplaçat al carrer de sant Jaume, a la part posterior de l'elegant palau popularment anomenat "Casa de las Conchas", propietat dels comtes de Castellflorit, els seus fundadors. Aquest palau és un edifici monumental declarat Bé d'Interès Cultural, en fase de rehabilitació, que pren el nom de les petxines de ferro forjat que adornen la portada i són petxines de pelegrí, el "pectem jacobeus", ara desmuntades per evitar-ne l'espoli.

CAM DE SANT JAUME DE L'EBRE

A CATALUNYA

SNTESI HIST—RICA

A la Costa Daurada, una de les propostes per fer senderisme és el Camí de Sant Jaume. Aquest camí llegendari segueix la ruta del Sol, de Llevant cap a Ponent. Per la nit, “la Via Làctia” assenyala la direcció correcta cap a la constel·lació de **Can Major**, és per això que se l’anomena també el “Camí dels Estels”. Dues fileres

d’estels, seguint dues línies paral·leles, s’extenen des de la Mediterrània a l’Atlàntic (Est-Oest). Aquest antiquíssim camí, tradicional, prové d’una època molt anterior al Cristianisme. La petjada de l’oca (animal que representava l’ànima del Faraó) era el seu símbol; a l’època dels dòlmens ja hi havia gent de coneixements avançats. La ruta cristiana, actual, s’establí seguint aquest camí dels estels, cristianitzant una ruta pagana o natural, i la petjada de l’oca es transformà en la venera o petxina dels pelegrins (altrament, la pelegrina); conservant així la semblança amb l’antiga tradició.

Fer el camí és tota una experiència, entres en la ruta més històrica, universal, mística i esotèrica de la Humanitat; hi trobes gent de les més variades races i creences; la monumentalitat, al pas, d’esglésies, catedrals, monestirs, carregats de símbols alquimistes a les pedres plenes d’un llenguatge per a iniciats en el Coneixement; paisatges canviant, boscos, muntanyes, deserts; nous horitzons que obren noves sensacions en els sentits; coneixements ancestrals que romanien ocults tot esperant l’arribada del nostre esperit.

En els Evangelis trobem les primeres dades biogràfiques de l’Apòstol Sant Jaume. Va ser un dels 12 deixebles de Jesús i un dels predilectes de Crist i elegit com a testimoni excepcional de molts aconteixaments clau així com també es convertí en el principal animador de creients a Jerusalem.

En aquella època es transportava minerals des de Galícia fins a Palestina i a la tornada es portaven peces de decoració, espècies i productes provinents d’Alexandria i altres ports orientals. Es creu que l’Apòstol Sant Jaume va realitzar el viatge de Palestina a Espanya en alguna d’aquestes naus, desembarcant a la costa d’Andalusia, terra en la que va començar la seva predicació.

La tradició diu que Sant Jaume va venir a evangelitzar la Península i que, en retornar a Jerusalem, fou executat per ordre del rei Herodes Agrip I.

Les primeres referències les tenim en els comentaristes sagrats del segle IV, Sant Jeroni i Didim d’Alexandria, els quals ens diuen que Sant Jaume havia vingut a l’actual Espanya per a predicar la Doctrina de Crist, hauria desembarcat a Andalusia, creuant la península seguint la gran calçada romana assentada sobre l’ancestral Ruta de l’estany, per on portaven aquest metall des de Galícia per a oferir-lo als mercaders mediterranis.

Arribat a Galícia Sant Jaume la va evangelitzar i en marxar va creuar el nord de la península, passant per Saragossa, on se li va aparèixer la Mare de Déu, i va embarcar de nou cap a Jerusalem, on fou executat posteriorment.

Es creu que va tornar a Jerusalem per Lugo, Astorga, Palencia, Saragossa i devia embarcar al port més proper, a Tarragona, en aquell temps la capital més important dels romans.

La llegenda diu que els deixebles, Teodor i Anastasi, embarcaren el cadàver i, “guiats per un àngel, el portaren fins a Galícia (Iria Flavia, actualment Padrón) on la reina Lupa hauria donat el seu Palau per fer-hi el sepulcre de l’Apòstol.

Probablement el pelegrinatge a Galícia, concretament a Padrón, ja es feia, si bé amb menys intensitat, abans del descobriment del seu sepulcre. Fou a partir del S. IX que el pelegrinatge a Santiago va conèixer una intensitat extraordinària i va representar un intercanvi cultural molt profitós per a tot el cristianisme.

Les rutes de pelegrinatge han estat molt importants pel desenvolupament del turisme. Mitjançant els pelegrinatges religiosos, s’han anat creant, al llarg de la història, allotjaments i serveis turístics per atendre les necessitats dels pelegrins. En un principi la ruta tenia una motivació bàsicament religiosa. Actualment hi ha molts aspectes motivadors per a realitzar la ruta, aconseguir el repte de caminar o pedalar durant llargues jornades fins arribar a Sant Jaume de Compostela. A través d’aquest objectiu es descobreix una terra, es coneix una cultura i es gaudeix d’un paisatge fantàstic.

I NTRODUCCIË

Quan es parla del Camí de Sant Jaume no es parla d'un únic camí, sinó de diferents camins que convergeixen tots a la tomba de l'Apòstol St. Jaume El Major a Galícia. El Camí de Sant Jaume recollia els pelegrins que es dirigien a Sant Jaume de Galícia, procedents dels països ribereus de la Mediterrània i aquells que hi afluen per l'antiga Via Augusta per portar-los a Santiago de Compostela, enllaçant aquest camí de l'Ebre amb el camí francès.

La via del **Camí de Sant Jaume** ha estat un importantíssim eix de comunicacions al llarg de la història. A la Costa Daurada el Camí de Sant Jaume té dues variants: El Camí de Sant Jaume de l'Ebre i el Camí que passa per l'antiga Via Romana (GR 65).

El **Camí de Sant Jaume de l'Ebre** recorre les terres de l'Ebre, des de Tortosa fins a la Fabara, primera població de l'Aragó, encara de parla catalana. Aquest camí, de 74 km, està estructurat en 2 etapes:

1ª Etapa: 40 km.
Tortosa-Gandesa

El primer tram del recorregut va des de Tortosa fins Gandesa, passant per Roquetes, Jesús, Aldover, Xerta i La Fontcalda. Aquesta etapa, d'uns 40 km de distància, comença en el portal del Romeu de Tortosa.

L'arribada a Tortosa es pot realitzar des de Deltebre (El Muntell de les Verges), o bé des de Sant Carles de la Ràpita i Amposta, on el viatger trobarà ja les marques del camí.

Tortosa

Tortosa, majestuosa capital del Baix Ebre, es troba arrelada en els més de dos mil anys de cultura mediterrània que porta viscuts. La ciutat és seu episcopal de la diòcesi homònima.

La ciutat de Tortosa conserva diferents edificis de l'època "xacobeu" a la ciutat. El Portal del Romeu va ser una de les principals portes d'entrada i sortida a la ciutat durant segles. Conserva esculpida la imatge de Sant Jaume i és l'escenari d'antigues tradicions relacionades amb el Sant.

El barri de Sant Jaume té vetustes cases i tortuosos carrers, que conserven en el nomenclàtor de les seves rues el nom de l'Apòstol. Fins a la guerra civil hi havia la Parròquia de Sant Jaume, on juntament amb la Catedral i arribaven els pelegrins. Tant l'església com la catedral estaven facultades per exercir el dret d'asil a la ciutat. A l'actual església hi ha l'imatge de l'apòstol, que presideix l'altar major.

La Catedral de Tortosa, a més de la clau en què es veu esculpit Sant Jaume, disposa d'un important llegat xacobeu. A l'Arxiu de la Catedral són molts els còdexs medievals relacionats amb Sant Jaume. A la Catedral hi ha una bellíssima peça d'orfebreria del S. XVII, el bust reliquiari de Sant Jaume.

El Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties, integrat als Reials Col·legis, constitueix el millor conjunt renaixentista de Catalunya. L'elegant portada està presidida per dues fornícules : la de Sant Jaume i la de Sant Maties.

A més a més de Tortosa s'ha de destacar el Castell de la Suda, la Capella de la Cinta, el Call Jueu, el Palau Episcopal, els Jardins del Príncep i les muralles.

A Tortosa ens lleparem els dits menjant els exquisits "pastissets", i viurem en una època molt romàntica si visitem Tortosa durant les festes del Renaixement, en les que la ciutat retrocedeix alguns segles, revivint la seva època renaixentista.

Roquetes

Pels amants de la natura, el port de Roquetes gaudeix d'indrets incomparables. Els llocs més coneguts per la pràctica del senderisme i de fàcil accés són la pujada a Caro, des d'on es pot apreciar el Delta de l'Ebre, el barranc de Reatxol i la font de cova Avellanes.

Cal destacar que a més a més de l'espectacularitat, bellesa i atractiu de les muntanyes de Els Ports, part del massís del port està inclòs en el recorregut internacional "Senders de Gran Regorregut GR7".

Jesús

Jesús és una entitat municipal descentralitzada de Tortosa. El nucli de Jesús va sorgir al voltant d'un convent de franciscans fundat al s. XV anomenat convent de Jesús.

De Jesús destaca l'Església Parroquial de Sant Francesc, les Torres d'en Corder i d'en Pinyol o del Prior, el Convent de les Carmelites Descalces i el Noviciat de Nostra Senyora de la Consolació. Una institució important és l'Hospital de la Santa Creu, antiga casa de beneficiència fundada per ordre reial al s. XVIII.

Aldover

A Aldover s'hi troba la platja fluvial més important de la comarca del Baix Ebre. És un lloc ideal per practicar la pesca. Aprop de la platja hi ha la plaça de bous municipal, que durant la festa Major s'utilitza per la celebració del tradicional correbous.

D'Aldover també cal destacar els vestigis arqueològics que es troben a la Vall de Llop i al Barranc de la Conca, on s'han trobat puntes de sílex.

Xerta

L'Assut de Xerta s'inicià a l'època islàmica, tot i que l'obra fou restaurada a mitjans del segle XII. A principis de segle XV Mussà Alami, encarregat de la dirrecció de l'Assut acabà l'obra. Va ser a mitjans de segle XIX que l'Assut es va acondicionar per desviar l'aigua cap a la dreta i l'esquerre de l'Ebre.

De Xerta també destaca l'Església Parroquial, els exteriors de la Casa Pau i la Casa Ceremines, la Capella de Sant Zeno i l'Imatge de Sant Martí, Patró de Xerta.

La Fontcalda

Antic convent trinitari. La seva església es troba sota l'advocació de la verge de la Fontcalda, patrona de Gandesa. Siruar en un paratge natural d'enorme bellesa, en el que destaquen "els xorros" font d'aigua mineromedicinal que brolla a 25 °C de temperatura.

Gandesa

Gandesa ha estat desde l'antiguitat un encreuament de camins entre Catalunya, Aragó i el país Valencià, com ho demostra l'existència del jaciment arqueològic del coll del Moro, que presenta assentaments humans des de l'any 800 a.C.

La vila, per la resistència lliurada durant la Primera Guerra Carlina, rebé el títol de Molt lleial, heroica i immortal ciutat de Gandesa.

De Gandesa, capital de la Terra Alta, es destaca la Cooperativa Agrícola modernista que fou obra de César Martinell i la Casa Pairal dels Barons de Purroi. L'Antiga Casa de la vila, que data del S.XV, és un bon exemple del gòtic civil català.

També és important l'Església de l'Assumpció, d'arquitectura romànica amb ornamentacions d'inspiració moresca.

Des de Gandesa, abans de partir cap a Vilalba dels Arcs, es recomana desviar-se per visitar La Foncalda, que és el conjunt paisatgístic, termal i religiós situat entre Gandesa i Prat de Comte, que constitueix un dels centres de tradició mariana més importants de la regió.

A la part més fonda de la vall, a uns 300 metres, les cendres, la lava i les emanacions d'aigua calenta donen testimoni de l'origen sísmic de l'indret i en justifiquen un nom tan explícit. A la Foncalda hi trobem el Santuari, vora la gorja del riu Canaletes, entre la Mola de la Fusta i la Serra del Crestall. La font d'aigua mineromedicinal, que brolla a uns 25 graus es coneix popularment amb el nom dels Xorros.

2ª Etapa: 34 km. Gandesa-Batea-Fabara

Aquesta segona surt de Gandesa, passa per Batea i arriba a la població aragonesa de Fabara. Aquesta part de l'itinerari és l'acomiadament de Catalunya i el tram que ens conduirà fins el Pilar de Saragossa. En aquesta mateixa etapa, si deixem el camí i ens desviem vuit quilòmetres al nord, arribarem a la població de Vilalba dels Arcs de la que destaca la Casa Coll que acull el Museu del Camí de Sant Jaume de l'Ebre i recrea diversos motius de la peregrinació a Compostela.

Batea

Batea compta amb un nucli antic on encara es pot endivinar la muralla que l'envoltava i amb un magnífic traçat medieval on hi destaquen els arcs i porxos. El seu barri antic és el més característic de la Terra Alta.

Entre els edificis més interessants destaquem la barroca església parroquial de Sant Miquel, la Capella del Portal, la Porta de Cavellers, les Torres Martí i del Castellà.

Fabara

A Fabara el visitant podrà contemplar l'església parroquial de San Juan Bautista. Mereix també una visita el mausoleu romà, declarat monument històric artístic nacional.

CAM DE
SANT JAUME

1ª Etapa: 27 km. Tarragona - Albiol

Aquesta etapa primera etapa, que comença a Tarragona, surt de Tarragona per la carretera dels Pallaresos, en direcció nord, d'on s'agafa el camí de l'Oliva on hi trobarem el GR 65-5, que coincideix amb els senders GR 7-2 i GR-92.- Cal seguir les marques blanques i vermelles del GR fins arribar al "Pont del Diable" (Aqueducte romà) A partir d'aquí es tracta de seguir les marques del GR.

Tarragona

La caminada s'inicia a l'antiga ciutat de Tarraco, que fou fundada pels romans l'any 218 abans de Crist per a utilitzar-la com a base militar en la lluita contra els carteginesos durant la segona guerra Púnica. Aviat Tarraco es convertí en la gran capital de la Hispania Citerior, que comprenia dues terceres parts de la península ibèrica.

Es va obrir un camí per tal d'unir la capital de la província romana amb una de les ciutats més importants, Caesar Augusta, fundada a l'inici de la nostra Era per l'emperador August.

La Ciudad de Tarragona, capital de la Costa Daurada, és ciutat Patrimoni de la Humanitat i és la segona ciutat més important del món, després de Roma, per les seves restes romanes. Del període romà es destaca la muralla, l'amfiteatre, el circ, l'aqüeducte i el forum.

L'arteria principal de Tarragona és la Rambla, on desemboca el famós Balcó del Mediterrani. La part alta de la ciutat està presidida per la impressionant catedral, d'estil romànica-gòtica. A la part baixa de la ciutat hi ha el conegut barri marítim del Serrallo.

La Selva del Camp

Caminant entre camps d'avellaners i oliveres arribarem a La Selva del Camp s'estén des de la plana del Camp fins als primers contraforts de la serra de la Mussara. Vila d'origen romà que fou important en l'època medieval.

S'hi conserven panys de muralla i portals, l'antic castell, l'església renaixentista de Sant Andreu i el Convent de Sant Rafael.

Actualment La Selva és un important centre agrícola, comercial i industrial. La seva cooperativa produeix oli d'oliva de denominació d'origen Siurana.

L'Albiol

Comencem a pujar !

Es creu que el nom de la vila "alveolu" fou donat pels romans. A l'Albiol s'aconsella la visita a l'Església de Sant Miquel Arcàngel d'estil renaixentista i les restes del castell àrab.

Des del castell, que està en runes, es pot veure fins i tot les Illes Balears i gaudir d'una bona vista panoràmica de les muntanyes.

2ª Etapa: 35 km. L'Albiol - Ulldemolins

La segona etapa, que surt de l'Albiol i arriba fins a Ulldemolins, passa per La Mussara i per Prades.

La Mussara

L'antic poble de La Mussara, abandonat el 1951, està situat damunt els cingles de les Airasses, compta amb restes de cases en estat ruïnós i una església, també semi en ruïnes. Aquest perfil sovint desdibuixat per una boira que hi fa presència, li dona un encant especial.

La Serra de la Mussara constitueix un altiplà de roca calcària amb el relleu típic. On també hi trobem un refugi sovintejat per excursionistes i muntanyencs.

Varis camins i senders ascendeixen cap a dalt a la serra de la Mussara. Algun d'aquests són camins mil·lenaris per els quals l'home a través dels temps hi ha circulat i traginat.

Prades

Quin gust refrescar-se a la famosa font de Prades, de la qual, una vegada a l'any en brolla cava durant tota una nit.

L'origen de Prades es remunta a l'època dels àrabs que hi degueren bastir un castell dependent del de Siurana.

Destaquem els seus carrers singulars, amb cases típiques del poble, la porxada de la plaça Major i les Ermites de Sant Roc, de Sant Antoni i de la Mare de Déu de l'Aberella. Pel que fa a les restes històriques de la població, els vestigis d'una antiga mesquita, de la muralla medieval i del Castell.

També és interessant l'Església de Santa Maria La Major, les fonts, les coves, la Roca Foradada, el Tossal de la Baltassana (mirador de les muntanyes situat a 1.201 metres), els Plans i els boscos de la Serra de Prades.

Ulldemolins

Una de les portes del Montsant. Si quan hi passeu teniu gana, no deixeu de demanar la típica truita amb suc que fan allí.

És la població situada més al nord de la comarca del Priorat, a la vall del riu Montsant. S'obre pas en un abrupte congost entre els vessants meridionals de la Serra de La Llena i els septentrionals del massís del Montsant.

Com a llocs d'interès sobresurt l'ermita de Sant Bartomeu, que és un dels exemplars de romànic més ben conservats de la comarca. Només s'hi arriba a peu a través del Congost de Fraguerau.

L'Ermita de Sant Antoni i Santa Bàrbara és d'estructura senzilla i està ubicada en un lloc molt pintoresc. La de Santa Magdalena és molt similar a l'església parroquial, doncs foren dissenyades pel mateix arquitecte.

3ª Etapa: 41 km. Ulldemolins-Maials

Aquesta tercera fase comença a Ulldemolins, població situada estretègicament d'alt d'un turó que domina l'aiguabarreig del riu de Prades amb el riu Montsant. Aquesta és la darrera etapa per les terres tarragonines i conclou a Maials, població que ja pertany a la demarcació lleidatana, passant per Bellaguarda i la Granadella.

4ª Etapa: 31 km. Maials-Mequinença

Aquest tram final de recorregut per Catalunya arriba fins a Maquinença.

Mequinença es troba situada a l'extrem oriental de la província de Saragossa, en la confluència dels rius Ebre, Segre i Cinca. La seva ubicació singular ha influït tant en la seva història com en la parla i el caràcter dels seus habitants.

